

OZDRAVNÉ OPATRENIA V HORSKÝCH LESOCH SLOVENSKA Z POHĽADU ŠTÁTNEJ SPRÁVY OCHRANY PRÍRODY A KRAJINY

Marián JASÍK

Horské lesy (6. a 7. lesný vegetačný stupeň) predstavujú najzachovalejší ekosystém na Slovensku. Vďaka za to najmä svojej nedostupnosti, drsným klimatickým podmienkam a nevhodnosti pôdy pre intenzívne poľnohospodárske využívanie. Ani tieto plochy sa však nevyhli negatívnemu pôsobeniu človeka v minulosti. Bolo to najmä odlesňovanie hrebeňových polôh počas valašskej kolonizácie, exploatačná ťažba dreva súvisiaca s ťažbou rúd, výrobou dreveného uhlia a ich poškodenie pastvou. S postupom času si človek čoraz viac uvedomoval nevyhnutnosť osobitného prístupu k horským lesom. Donútilo ho k tomu poznanie prírodných súvislostí medzi ich stavom a prírodnými katastrofami ničiacimi vytvorené materiálne hodnoty a ľudské životy, ako aj neustále rastúca spotreba dreva, ktorú už nebolo možné pokryť len neobmedzenou exploataciou existujúcich zdrojov. Z hľadiska trvalosti a plynulosti produkcie dreva v horských lesoch sa ukázala potreba citlivého prístupu k lesným porastom na hornej hranici stromovej vegetácie, ktoré mali zabezpečovať ochranu nižšie položených produkčných lesov pred nepriaznivými účinkami klimatických činiteľov a lavín. S odstupom času sa okrem produkčnej funkcie definovali ďalšie dôležité funkcie horských lesov (vodohospodárska, pôdoochranná, protilavínová...). Počas celého tohto obdobia ustupovala drevoprodukčná funkcia týchto lesov do úzadia. Osobitné poslanie a špecifickosť horských lesov je vyjadrené aj vysokým podielom ochranných lesov v 6. a 7. lesnom vegetačnom stupni.

V období industrializácie dochádza k celoplošnému poškodzovaniu ekosystémov horských lesov v dôsledku znečisteného ovzdušia, čo na niektorých miestach vyústilo do výrazných zmien až rozpadu týchto spoločenstiev. Les ako ekosystém zostáva v dynamickej rovnováhe len v prípade, ak sa zásadným spôsobom nezmenia podmienky prostredia. Zmeny fyzikálnych vlastností prostredia spôsobené antropogénnou činnosťou vyvolávajú rôzne poruchy v lesných ekosystémoch, ktoré sa najmarkantnejšie prejavujú práve v horských lesoch. Zhoršovanie ich stavu je možné sledovať niekoľko posledných desaťročí (imisie, extremity klímy), rýchly rozpad týchto ekosystémov nastal predovšetkým na lokalitách, kde sa v dôsledku rôznych a doposiaľ nie celkom poznaných faktorov premnožil podkôrny hmyz. Tu na niektorých miestach prestali platiť školské poučky a podkôrny hmyz (lykožrút smrekový, lykožrút lesklý) spôsobil rozpad lesného ekosystému aj v polohách nad 1 300–1 400 m n. m., čo z minulosti nebolo známe.

Je na mieste otázka, prečo ochrana prírody ako nadstavbová zložka spoločnosti venuje toľko pozornosti lesným ekosystémom a zvlášť horským lesom. Aj napriek dlhodobému ovplyvňovaniu človekom majú horské lesy slovenských Karpát hodnoty, na ktoré sa sústreďuje pozornosť odborníkov nielen zo Slovenska. Výskumy preukázali, že v rámci slovenskej časti Karpát je koncentrácia druhov jedna z najväčších v Európe. Popri produkčných, ekologických a rekreačných funkciách majú horské lesy aj nenahraditeľný prírodoochranný význam. Sú jedinečnou genobankou populácií pôvodných druhov drevín, biotopom mnohých organizmov a miestom, kde sú zachované základné ekologické väzby, ktoré sa v tomto ekosystéme vytvárali od posledného glaciálu. Na rozsiahlych plochách si zachovali svoju celistvosť a na rozdiel od nižšie položených lesných ekosystémov sa tu vyskytujú nepôvodné druhy len ojedinele bez tendencie invázne sa rozširovať. Je preto logické, že práve horské ekosystémy sú predmetom ochrany veľkého počtu chránených území. V súčasnosti takmer všetky významné komplexy horských lesov ležia na území národných parkov alebo chránených krajinných oblastí, mnohé z nich sú súčasťou najprísnejších chránených území. Horské lesy sa

vo významnejšej miere nachádzajú v 10 z 23 veľkoplošných chránených území na Slovensku (TANAP, NAPANT, PIENAP, NP Slovenský raj, Veľká Fatra, Muránska planina, Malá Fatra, CHKO Horná Orava, CHKO Kysuce a CHKO Poľana). Z chránených a ohrozených stavovcov (vyhláška MŽP SR č. 93/1999 Z.z. tu majú ťažisko rozšírenia 2 druhy plazov, 24 druhov vtákov a 7 druhov cicavcov.

V rámci prístupového procesu Slovenska k Európskej únii sme povinný prebrať do nášho právneho poriadku dve smernice bezprostredne sa dotýkajúce ochrany prírody, ktoré môžu na niektorých lokalitách ovplyvniť ďalšie využívanie horských lesov. Je to Smernica Rady 79/409/EHS z 2. apríla 1979 o ochrane voľne žijúcich vtákov (známa tiež ako smernica o vtákoch) a Smernica rady 92/43/EHS z 21. mája 1992 o ochrane biotopov, voľne žijúcich živočíchov a voľne rastúcich rastlín (známa tiež ako smernica o biotopoch). Na základe uvedených smerníc budú asociované krajiny uchádzajúce sa o členstvo v únii povinné predložiť zoznam chránených druhov a chránených biotopov uvedené v prílohách smerníc, ktoré sa vyskytujú na ich území a na jeho základe navrhnúť sústavu chránených území (tiež označovaná ako NATURA 2000) tak, aby bol zachovaný, prípadne obnovený ich priaznivý stav. Návrh bude vychádzať výlučne z vedeckého poznania bez ohľadu na súčasné hranice chránených území. Z analýzy uvedených smerníc vyplýva, že z druhov vyskytujúcich sa na Slovensku má ťažisko rozšírenia v horských lesoch 1 druh plaz, 9 druhov vtákov a 4 druhy cicavcov. Z biotopov, o ktoré má európske spoločenstvo záujem sa v horských lesoch vyskytujú nasledovné biotopy:

- 9110 Kyslomilné bukové lesy (*Luzulo–Fagetum*)
- 9130 Bukové a jedľové kvetnaté lesy (*Asperulo – Fagetum*)
- 9140 Javorovo – bukové horské lesy
- 9150 Vápnomilné bukové lesy (*Cephalanthero – Fagion*)
- 9180 Lipovo–javorové sutinové lesy (*Tilio – Acerion*) – prioritný biotop
- 9410 Horské smrekové lesy (*Vaccinio–Picetea*)
- 9420 Limbové lesy

Uvedené biotopy je členský alebo kandidujúci štát povinný vymapovať a zoznam ich lokalít predložiť Komisii Európskej únie na posúdenie. Komisia následne po dohode s členským štátom zostaví návrh lokalít významných pre spoločenstvo. Dúfame, že odborný podklad pre sústavu chránených území NATURA 2000 na lesnom pôdnom fonde podľa kritérií uvedených v smernici o biotopoch vypracuje Lesoprojekt Zvolen, ako jediná inštitúcia disponujúca celoplošnou údajovou databázou o lesných ekosystémoch na Slovensku. To sú v stručnosti vecné dôvody záujmu ochrany prírody a horské lesy.

Popri vecných východiskách postoja štátnej ochrany prírody k ozdravným opatreniam v horských lesoch je rovnako dôležitý aj právny rámec vytváraný spoločnosťou prostredníctvom existujúceho právneho prostredia. Pre štátnu správu sú právne východiská rozhodujúce. Základnými právnymi normami upravujúcimi vzťah spoločnosti k lesom vo všeobecnosti sú zákon č. 61/1977 Z.z. o lesoch v platnom znení a zákon č. 100/1977 Z.z. o hospodárení v lesoch a štátnej správe lesného hospodárstva v platnom znení. Zákon č. 287/1994 Z.z. o ochrane prírody a krajiny je nástrojom štátnej správy ochrany prírody a krajiny na diferencované celoplošné usmerňovanie ľudskej činnosti v krajine. Pri pozornom čítaní uvedených zákonov musíme dôjsť k záveru, že ich účel vyjadrený v úvodných ustanoveniach je takmer rovnaký. Pre ilustráciu zákon o lesoch definuje svoj účel nasledovne:

Lesy sú jedným z najväčších bohatstiev našej vlasti, sú jednou zo základných zložiek životného prostredia a trvalý zdroj dreva. Ovplyvňujú a zlepšujú klímu, vodné a pôdne pomery, vytvárajú prirodzené prostredie pre mnohé druhy rastlín a živočíchov a ich spoločenstiev,

uchovávajú prírodné krásy a sú aj zdrojom zdravia a osvieženia človeka. Pre všetky tieto funkcie je nevyhnutné chrániť lesný pôdny fond a lesné dreviny, a zároveň je treba sústavne a plánovito starať sa o zvelaďovanie lesov, hospodáriť v nich podľa zásad pokrokovej biológie, techniky a ekonomiky (§ 1 zákona č. 1 zákona č.61/1977Zb. – voľná citácia).

Zákon o ochrane prírody definuje účel podobne, aj keď samozrejme z iného pohľadu:

Účelom ochrany prírody je prispieť k zachovaniu rozmanitosti podmienok a foriem života na Zemi, utvárať podmienky na trvalé udržiavanie, obnovovanie a racionálne využívanie prírodných zdrojov, záchranu prírodného dedičstva, charakteristického vzhľadu krajiny a udržanie ekologickej stability (§ 1 zákona č. 287/1994 Z.z.).

Porovnaním konkrétneho znenia jednotlivých zákonov by sme na prvý pohľad mohli nájsť niektoré protichodné ustanovenia, avšak pri konštruktívnom prístupe oboch strán sú tieto legislatívne problémy riešiteľné. Ak dôjde k všeobecnej zhode zainteresovaných a kompetentných na realizácii ozdravných opatrení v horských lesoch, je možné realizovať ich aj v tých najprísnejších chránených územiach. So súhlasom orgánu ochrany prírody a krajiny príslušného na povolenie výnimky môže užívateľ lesa uplatniť postup podľa § 20 ods. 1 zákona o ochrane prírody a krajiny, ktorý umožňuje rýchly postup bez zdlhavej administratívy. Legislatívne ostáva nedoriešený problém ponechania drevnej hmoty na alebo pri pri v porastoch, čo považujeme z vecného aj právneho pohľadu za potrebné upraviť, a to aj z dôvodu legalizácie súčasného stavu.

Na jednej strane cieľom postoja štátnej ochrany prírody k horským lesoch nie sú desiatky až stovky hektárov odumretého lesa, na druhej strane sa nemôže stotožniť s realizovanými ozdravnými opatreniami v niektorých lokalitách. Ozdravné opatrenia realizované v hospodárskych lesoch neprinášajú zásadný rozpor so záujmami ochrany prírody pri dôslednom rešpektovaní legislatívy na úseku hospodárenia v lesoch. Problematické z pohľadu štátnej ochrany prírody sú ozdravné opatrenia realizované v kategórii ochranných lesov, najmä na hornej hranici stromovej vegetácie v chránených územiach. Súčasný stav horských lesov hodnotí štátna ochrana prírody, až na lokálne výnimky, ako v rôznej miere zhoršený, avšak stále samostatne vývoja schopný ekosystém so zachovalými autoregulačnými a sukcesnými mechanizmami. Citlivými účelovými zásahmi je možné napomôcť a podporiť prirodzené procesy s cieľom zachovať alebo obnoviť drevinové zloženie a porastovú štruktúru horských lesov. Doposiaľ realizované ozdravné opatrenia v horských lesoch nie vždy prispeli k zvýšeniu ich stability, resp. k čo najrýchlejšej obnove lesného ekosystému, v niektorých výnimočných prípadoch ich možno označiť až za devastujúce, nezlučujúce sa s poslaním ochranných lesov a chránených území. Čo by teda mal spracovateľ projektu ozdravných opatrení alebo ich realizátor zohľadniť, aby tieto opatrenia boli v súlade so záujmami ochrany prírody?

1. Napriek zhoršeniu stavu horských lesov v posledných desaťročiach sa na ich podstatnej časti doposiaľ zachovala ich autoregulačná schopnosť a nevyžadujú si radikálne lesohospodárske zásahy. Väčšina týchto porastov je schopná spontánne sa obnoviť a nevyžaduje si pri udržaní, resp. zlepšení ekologických podmienok žiadne zásahy. Z pohľadu štátnej ochrany prírody je preto dôležité dôkladné zváženie každého zásahu, samozrejme nie na úkor jeho včasnosti. Ak sú zásahy nevyhnutné uprednostňovať zásahy podporujúce prirodzenú obnovu lesných porastov, vrátane drevín prípravného lesa (napr. príprava pôdy, presvetlenie). V prípade potreby je vhodné podporiť proces obnovy porastu podsejbou a podsadbou pod materským porastom.
2. Ozdravné opatrenia v súčasnom ponímaní sú mimoriadne nákladné a do budúcnosti ich nebude možné vzhľadom na disponibilné zdroje aplikovať veľkoplošne. Preto je nevyhnutné dôkladne spoznať fungovanie a ekologické väzby v ekosystémoch horských lesov v zmenených podmienkach a následne maximálne využiť prirodzené procesy pre udržanie, resp. zlepšenie stavu horských lesov.

3. Dôsledne dbať na provenienciu a výškový prenos semena a sadbového materiálu. Uprednostňovať pestovanie sadbového materiálu v podmienkach zodpovedajúcim lokalitám výsadby (semeništia). V odôvodnených prípadoch je pre účely podsadiet možné využiť aj prirodzené zmladenie spĺňajúce vyššie uvedené kritériá.
4. Veľkú pozornosť venovať drevinovému zloženiu horských lesov s cieľom maximálneho priblíženia sa k pôvodnému, stanovišťa zodpovedajúcemu drevinovému zloženiu, aj s uplatnením drevín prípravného lesa. Vylúčiť úmyselné vznášanie nepôvodných drevín a alochtónnych drevín.
5. Dlhoročné výskumy opakovane preukázali dôležité miesto mŕtveho dreva pri obnove smreka v 7. lesnom vegetačnom stupni. Z hľadiska ochrany prírody má mŕtve drevo nezastupiteľný význam pre zachovanie biodiverzity ekosystému. Pre zvládnutie ozdravných opatrení v horských lesoch najmä na hornej hranici stromovej vegetácie je potrebné podrobne poznať dynamiku prirodzeného vývoja týchto spoločenstiev. Je nevyhnutné si uvedomiť, že obnova smreka sa v dostatočnom množstve objavuje až v pokročilom štádiu rozpadu. Až 65 – 70 % prirodzenej obnovy smreka sa pritom realizuje na mŕtvom dreve (tzv. moderovom dreve). Je to dôsledok vysokej konkurencie bylín v podraste, kde smrek nenachádza vhodné podmienky na klíčenie a prežívanie semenáčikov a naopak veľmi nízkej konkurencie iných druhov na mŕtvom dreve. Jeho množstvo je v prirodzených porastoch prekvapujúco veľké, v štádiu dorastania sa pohybuje od 40 – 50 m³/ha, v štádiu optima od 80 – 120 m³/ha a v štádiu rozpadu 130 – 180 m³/ha. V štádiu rozpadu tvorí objem všetkých odumretých stromov asi 25 – 30 % zásoby, pričom zhruba 1/3 z toho tvoria stojace sucháre.
6. Pri ochrane lesa využívať najnovšie poznatky výskumu, uprednostňovať biologický a integrovaný spôsob ochrany lesa s využitím doposiaľ získaných praktických skúseností využitím príslušných inštitúcií (LVÚ Zvolen, LOS Banská Štiavnica, TU Zvolen).
7. Prihliadnuc na mimoriadny význam horských lesov z hľadiska ochrany prírody a negatívne faktory súvisiace s výstavbou lesnej cestnej siete trvalo ovplyvňujúcej lesné ekosystémy (výrub trasy, poškodenie stromov pri výstavbe, vytvorenie porastových stien, prenikanie ruderalných druhov, zmena hydrologického režimu, narušenie refúgií fauny...), uprednostňovať ich alternatívne sprístupnenie (lanové systémy, najmä v plnom závese, helikoptéry).
8. Predchádzať poškodeniu stojacich stromov pri akejkoľvek činnosti, v prípade vzniku poškodenia možné riziko sekundárneho poškodenia včas eliminovať.
9. Pokiaľ je to možné určiť časový harmonogram prác v rámci ozdravných opatrení tak, aby v čo najmenšej miere narušoval biorytmus vzácných druhov živočíchov.

Súčasný zhoršený stav horských lesov v kategórii ochranných lesov, je v niektorých prípadoch aj výsledkom prístupu k nim v predchádzajúcom období. Pri obnovách lesných hospodárskych plánov však aj v súčasnosti pretrváva trend nepredpisovania zásahov do výškovo, hrúbkovo a vekovo nivelizovaných smrekových porastov v kategórii ochranných lesov, naopak zásahy, ktoré sú predpisované vedú niekedy k zjednodušovaniu ich štruktúry, a tým aj k zníženiu ich ekologickej stability v ekosystéme. Je treba dodať, že existuje viacero objektívnych dôvodov, prečo je tomu tak, ako napr. nedostatočné sprístupnenie (aj v dôsledku obmedzení ochrany prírody), legislatívne a vecné problémy s ponechaním drevnej hmoty pri pni, záporná rentabilita týchto zásahov atď.

Za najzávažnejšie príčiny súčasného stavu realizácie ozdravných opatrení v horských lesoch a vzniku trecích plôch medzi užívateľmi lesných pozemkov a ochranou prírody možno z pohľadu štátnej ochrany prírody označiť:

- nedostatok poznatkov a praktických skúseností s riešením problému chradnutia horských lesov, najmä na hornej hranici stromovej vegetácie (nevieme napr. určiť hranicu medzi prirodzeným rozpadom horských smrečín a ich rozpadom v dôsledku pôsobenia antropogénnych negatívnych škodlivých činiteľov na konkrétnych lokalitách)
- neujasnenosť, resp. nerešpektovanie stanovenej schémy financovania озdravných opatrení a z toho vyplývajúce ohrozenie ich systematickosti
- nestanovenie jasných priorít vo využívaní chránených území, najmä v národných parkoch a oddelenie zodpovednosti za stav lesa na jednej strane a za stav chránených území na strane druhej
- nedostatočné zainteresovanie pracovník ochrany prírody do vypracúvania projektov озdravných opatrení v chránených územiach

Ostáva veriť, že všetky budúce zásahy do horských lesov budú napriek uvedeným problémom dôkladne premyslené, uvážené a citlivo realizované s cieľom zvýšenia ich ekologickej stability, zachovania ich biologickej diverzity a ekologických väzieb. Názorové rozdiely medzi lesným hospodárstvom a ochranou prírody zákonite vyplývajúce z ich odlišného poslania boli, sú a vždy budú, je však na všetkých zainteresovaných, aby nevyústili do situácií a prístupov, ktoré budú na úkor lesných ekosystémov.

Lesu zdar !

Literatúra

JASÍK, M. 1999: Chránené územia Slovenska 40/1999, 3 – 5.

KORPEL, Š. 1989: Pralesy Slovenska, 233 – 308.

Štátna ochrana prírody SR, Banská Bystrica, 2001: Európska únia a ochrana prírody, 23 – 41.

Ing. Marián JASÍK

Krajský úrad v Banskej Bystrici

Námestie Ľ. Štúra 1

974 00 Banská Bystrica

e-mail: <jasik.marian@bbk.vs.sk>